

Disiplinlerarası

SOSYAL HİZMET ÇALIŞMALARI - 1

Editörler

Dr. Fatma Kahraman Güloğlu

Dr. Eyüp Sabri Kala

ekin

© 2020 Ekin Yayınevi

Tüm hakları mahfuzdur. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, özetlenemez, yayınlanamaz, depolanamaz.

Sertifika No: 48743

"Kitapta yer alan bölümlerin sorumluluğu yazarlara aittir"

ISBN: 978-625-7210-68-3

Sayfa Düzeni: Emre AK / Kapak Tasarımı: Hasan İYGİ

Baskı ve Cilt:

Sonçağ Yayıncılık

Matbaacılık Reklam

San Tic. Ltd. Şti.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı

48/48 İskitler - Ankara

Tel.: (0312) 341 36 67

Sertifika No: 47865

Baskı Tarihi: Aralık 2020

EKİN Basım Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.

Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA

Tel .: (0.224) 220 16 72 - 223 04 37

Faks: (0.224) 223 41 12

e-mail: info@ekinyayinevi.com

www.ekinyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	1
YAZARLAR HAKKINDA	5
İÇİNDEKİLER	11
TÜRKİYE'DE YÜRÜTÜLEN ÇOCUK KORUMA HİZMETLERİ (2011-2019)	13
Öğr. Gör. Hacer Başer	
TOPLUMSAL BİR OLGU OLARAK ENGELLİLİK VE TÜRK HUKUK SİSTEMİNE YANSIMALARI	59
Dr. Fatma Kahraman Güloğlu, Dr. Eyüp Sabri Kala	
REFAH DEVLETLERİNDE YAŞLILARA YÖNELİK SOSYAL YARDIM VE SOSYAL HİZMETLER	83
Arş. Gör. Dr. Abdullah Selim Doğan	
İŞ DAİRESİ'NDEN AİLE, ÇALIŞMA VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI'NA TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİNİN YÖNETİMİ	105
Prof. Dr. Tuncay Güloğlu	
BELEDİYELER VE SOSYAL HİZMET	119
Prof. Dr. Muharrem Es, Arş. Gör. Kubilay Çakıcı, Dr. Eyüp Sabri Kala	
ÇALIŞMA HAYATI VE İŞYERİNDE MANEVİYAT	139
Süleyman Dinçer, Doç. Dr. Kemal Aydın	
POSTMODERN DEĞİŞİMLER SONRASI EĞİTİME ERİŞİM VE UZAKTAN EĞİTİM: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	163
Dr. Fikri Keleşoğlu, Doç. Dr. Recep Yıldız, Dr. Engin Ömeroğlu	

II. BÖLÜM

TOPLUMSAL BİR OLGU OLARAK ENGELLİLİK VE TÜRK HUKUK SİSTEMİNE YANSIMALARI

Dr. Fatma Kahraman Gülođlu¹

Dr. Eyüp Sabri Kala²

1. Giriş

Engellilik bireysel ve sosyal boyuta sahip bir ayrımcılık temeli ve dezavantajlılık alanıdır. Engelliliğın bireysel boyutu insan vücudunda doğuştan ya da sonradan gelişen organ yetersizliği, vücuda eklemle bağlı olan el, kol gibi organların doğuştan veya sonradan gelişen nedenlerle olmaması veya yeterli işlevselliğe sahip olmaması, zihinsel, ruhsal yetersizlik veya dengesizlik durumunu ifade etmektedir. Bu durum yeti yitimi (impairment) kavramıyla ifade edilmektedir. Engelliliğın sosyal boyutu ise yeti yitimli bireylerin toplumsal yaşama katılmada karşılaştığı fiziksel ve/veya tutumsal bariyerlere ve güçlük- lere dikkat çeken ve aslında “engellenme” yi de içinde barındıran “engellilik” (disability) kavramının bizzat kendisiyle ifade edilmektedir. O halde; engelli- liğın bireysel boyutu “yeti yitimi” kavramıyla anlatılırken, sosyal boyutu ise yine bizzat “engellilik” kavramıyla ifade edilmektedir. Bu çalışmada bireysel ve sosyal boyuta sahip engellilik kavramının toplumsal bir olgu olarak nasıl şekillendiği ve kabul edildiği konusu ele alınmıştır. Toplumsal bir olgunun sosyal yaşamın içinde yer alması ise ancak uygulama sahasının olması ile net- lik kazanabilir. Engelliliğın de sosyal yaşamdaki algılanışı başlangıçta onun hukuki metinlerde nasıl ele alındığı ile ilgilidir.

1 Yalova Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Engelli Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü, fkahraman@yalova.edu.tr

2 Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Hukuk Fakültesi, ekala@fsm.edu.tr

Bireysel yeti yitimleri de toplumsal şartlardan etkilenmektedir. Örneğin; tıpa tıp aynı yeti yitimine sahip bireylerden biri İstanbul'da, diğeri New York'ta ötekisi ise Nijerya'nın başkenti Lagos'ta yaşıyorsa; onların aynı derecede engellilik yaşadıklarını söyleyebilir miyiz? Bu üç bireyin hepsi yaşadıkları yerin sosyal şartlarına, kültürel özelliklerine, yasal düzenlemelerine ve erişilebilirliklerine göre farklı farklı engellilik yaşıyor olacaklardır. Özellikle ülkelerin hukuk sisteminde engelliliğin nasıl ele alındığı, muhtaç durumda olan bireyler olarak mı, insan hakları doğrultusunda eğitim ve istihdam düzenlemeleri yapılan bireyler olarak mı değerlendirildiği, engelliliğe yönelik herhangi bir ayrımcılığın ayrımcılık türlerinden biri olarak tanımlanıp tanımlanmadığı, makul uyumlaştırmanın reddinin ayrımcılık olarak ele alınıp alınmadığı konuları engelliliğin o ülke içerisinde toplumsal bir olgu olarak şekillenişine tamamen etkide bulunmaktadır.

Engelliliğin bir ayrımcılık temeli olarak ele alınması, sosyal dışlanmaya neden olması ve engelli bireylerin toplumsal yaşama aktif olarak katılabilmesi için iki temel sosyal gösterge olan eğitime ve istihdama sosyal içerme çalışmalarının yapılması konuları engelliliği sosyal bilimlerin çalışma alanlarından biri haline getirmektedir. Burada amaç sosyal bütünleşmeye ve sosyal uyuma ulaşabilmektir.

Engelli bireylerin homojen olmadığı, yeti yitimlerinin dışında diğer dezavantajlılık alanlarıyla da kesişebildiği gerçeği (engelli kadın, yaşlı kadın, engelli göçmen yaşlı engelli kadın göçmen gibi) engelliliğin toplumsal bir olgu olarak ele alınmasını gerektirmektedir.

Engelliliğin sosyal modelinin etkisiyle artan çalışmalarla birlikte engelliliğin toplumsal boyutu giderek daha öne çıkmaktadır. Günümüzde engellilik sadece tıp profesyonellerinin ele alıp, tedaviye çalıştığı bir konu ya da hastalık durumu değildir. Sosyal hizmet, sosyoloji, hukuk, eğitim ve ekonomi alanlarında ele alınan bir insan hakları konusudur. Bu durum başlangıçta engelliliğin bir sosyal problem olduğu anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu anlayış devam etmekle birlikte, bu çalışmada esas vurgu "engelli bireylerin sosyal sorunları vardır ve çözülmesi gereken de bunlardır" anlayışdır. Çünkü bir toplumda engellilik ortadan kaldırılabilecek bir sosyal sorun değildir. Tersine engelli bireylerin ve ailelerinin sosyal problemleri vardır ve bunlara odaklanılmalıdır.

2. Toplumsal Olgu

Durkheim'a (1895, çev. 2010, s. 50-53) göre; toplumsal olgular insanlardan bağımsız olarak toplumda vardır ve işlevlerini yerine getirmektedirler.

Toplumsal olgu sadece birey bilincinin dışında var olmakla kalmaz, zorlayıcı bir güçle kendisini bireye dayatır. Bu zorlayıcı durum, birey davranış ve düşünce kalıplarına direndiği zaman hukuk kuralları ve ahlaki kurallar gibi kendisini gösterir. Toplumsal olguların varoluşunun kaynağı bireyin kendisi değil toplumdur. O halde herhangi bir kavramın toplumsal bir olgu olarak ele alınabilmesi için o kavramın kaynağını bireyde değil toplumda aramak gerekir. Durkheim'ın bu görüşlerinden hareketle toplumsal bir olgu olarak engelliliği ele aldığımızda, engelliliğin artık bireylerden bağımsız ve toplumsal olarak temellendirilmiş bir olgu olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda engellilik sadece sağlık bilimlerinin değil aynı zamanda toplumsal alanda çalışmalarını yürüten sosyal hizmet, sosyoloji, hukuk, sosyal politika gibi sosyal bilimlerin de konusu haline gelmektedir. Ancak engellilik gibi aynı zamanda bireyde çeşitli izdüşümlerinin olduğu bir olguyu bireyden bağımsız olarak ele almak engelliliğin tam olarak anlatılamamasına da yol açabilir. İşte, engelliliğin ne kadar toplumsal ya da ne kadar bireysel olduğu veya birini ele almadan diğerinin engelliliği gerçekten ne kadar ifade ettiği konuları tüm engellilik çalışmalarına etki etmiştir.

Seyyar ve Genç (2010, s. 711) toplumsal olguyu “Genellikle başlangıç ve bitiş zamanı bilinmeyen, nerede başlayıp nerede bitebileceği kesin olarak tespit edilemeyen bir sosyal oluşum ve dolayısıyla zaman içerisinde insanların oluşturduğu toplumla ilgili bir değişim” olarak tanımlamışlardır. Bu tanımdan yola çıkarak engelliliği toplumsal bir olgu olarak ele aldığımızda; engelliliğin tarihsel ve mekânsal olarak hangi zamanlarda ve nerede ortaya çıktığı konusunda kesin bir bilgimizin olmadığını görürüz. Aslında engelliliğin tarihini insanlığın tarihi ve gelişim evreleri ile ilişkilendirebiliriz. Engellilik hem doğumla birlikte bebekteki birtakım farklılıklar ve yeti yitimleri dolayısıyla olabileceği gibi, doğum sonrasında, insan yaşamının herhangi bir döneminde bir hastalık ya da kaza nedeniyle oluşan yeti yitimiyle de olabilir. Ayrıca sağlıklı bir birey yaşlılık döneminde birtakım yoksunluklar yaşayarak yeti yitimine sahip olabilir.

Engellilik sosyal olarak yapılandırılmış bir olgudur (Knoll, 2012, s. 2; Peters ve Opacich, 2006, s. 762; Aysoy, 2004, s. 13, 19; Collins ve Valentine, 2003, s. 38; Rousso, 2003, s. 2; Wendell, 1989, s. 104). Aslında engellilik bireysel ve sosyal boyuta sahip toplumsal bir olgudur. Yeti yitimi kavramı engelliliğin bireysel boyutunu anlatmaktadır: “Yeti yitimi, vücuda eklemle bağlı bir organın (kol ve bacak gibi) kısmi olarak ya da tamamıyla kaybı ya da işlevsiz (disfonksiyonel) kol-bacağın, organın ya da vücut parçasının varlığı olarak tanımlanmıştır” (Rimmerman, 2013, s. 26). Engelliliğin toplumsal boyutu ifade eden

kavram ise bizatihi engellilik kavramının kendisidir. “...yeti yitimli bireyin toplumsal yaşama katılması sürecinde karşılaşılan zorluklar sonucunda engellilik gerçekleşebilir. Engellilik yeti yitimli bireyi toplumsal şartlar içerisinde ifade eden bir kavramdır. Bu yönüyle engellilik toplumsal bir olgudur” (Kahraman-Güloğlu, 2017, s. 16). Giddens ve Sutton’un (2019, s. 482) da belirttiği gibi “Engellilik günümüzde bireysel bir sorun olarak değil engelleri olan insanların toplumsal organizasyonunun bir sonucu olarak karşılaştığı toplumsal engeller açısından anlaşılmaktadır.”

Kahraman-Güloğlu (2017, s. 16) “Toplumsal bir olgu olarak engelliliğin işlevini hangi toplumsal amaçla ilişkisinde aramalıyız?” sorusunun engellilik çalışmalarının önemli sorularından biri olduğunu belirterek bu soruya “Toplumsal bir olgu olan engelliliğin işlevini toplumsal hayata katılma amacıyla ilişkisinde aramalıyız.” cevabını vermiştir. Engelli bireylerin ve ailelerinin toplumsal yaşamın her alanında (eğitim, istihdam, siyaset, karar alma mekanizmaları, medya, evlilik, boş zamanları değerlendirme) var olmak için verdikleri mücadeleye toplumsal yaşama aktif olarak katılmada ve kendini gerçekleştirmede engelliliğin tıbbi yeti yitimlerini de toplumsal olanla etkileşim içine sokmaktadır.

3. Engelliliğin Toplumsal Olguya Dönüşümü

Engelliliğin sosyal modelinin ortaya çıkmasıyla engellilik toplumsal bir olgu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Engelliliğin sosyal modeli 1976’da Birleşik Krallık’ta ortopedik engelli bireylerin oluşturduğu Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Yeti Yitimi Olanların Birliği’nin (United of Physically Impaired Against Segregation [UPIAS]) yayınladığı bildirme ile ortaya çıkmıştır (Giddens ve Sutton’un, 2019, s. 482). Bu bildirmede UPIAS engelliğin bireysel boyutu olan yeti yitimi ile engelliliğin sosyal boyutu arasında ayrım yapmıştır:

“Yeti Yitimi:³ Kol ya da bacağın bir kısmının ya da tamamının olmaması veya bedeninin bozuk bir kol, bacak, başka organ ya da mekanizmasının bulunması.

Engellilik: Fiziksel yeti yitimi olan kişileri çok az dikkate alan ya da hiç göz önünde bulundurmayan modern bir toplumsal örgütlenmeden kaynaklanan, faaliyetlerde yaşanan dezavantaj ya da kısıtlılıklar ve bunun sonucunda bu kişilerin ana akım toplumsal faaliyetlere katılmadan dışlanması (UPIAS’dan 1976, s. 14 akt. Giddens ve Sutton, 2019, s. 481).”

3 Giddens ve Sutton’ın (2019, s. 481) bu çalışmasında “impairment” kavramı Türkçe’ye “sakatlık” olarak çevrilmiştir. Ancak bu çalışmada “impairment” kavramı “yeti yitimi” olarak çevrilmiştir.

Yeti yitimini engellilikten ayıran sosyal modele göre; yeti yitimi bireysel ve kişiseldir, fakat engellilik yapısal ve kamusaldır. Tıp alanı yeti yitimine odaklanıp onu iyileştirmeye çalışır. Oysa önemli olan yeti yitimini kabul edip engelliliği ortadan kaldırmaktır. Nasıl ki feminizm biyolojik cinsiyet (eril ve dişi) ile toplumsal cinsiyet (erkek ve kadın) arasında bir ayırım yaptıysa, sosyal model de yeti yitimi ile engellilik arasında bir ayırım yapmıştır (Shakespeare, 2006, çev. 2011, s. 53). Böyle bir ayırımla artık engellilik toplumsal bir olgu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Davaki ve diğerleri (2013, s. 8) yeti yitiminin sıklıkla biyolojide yerleştiğini, engelleyici koşulların ise daima sosyal çevrenin bir parçası olduğunu belirtmişlerdir. Engelli bireylerin insanoğlunun varlığını yansıttığını belirten O'Brien (2005, s. 53) ise onların kendi koşullarının ya da hastalıklarının özünü tanımlanamayacağını belirtmiştir. Wendell (1989, s. 104) engelliliğin "biyolojik gerçeklikten sosyal olarak yapılandırılmış" bir olgu olduğunu ifade etmiştir. Rouso (2003, s. 2) engelliliğin biyolojideki kültürel, sosyal, politik, yasal ve ekonomik faktörler kadar çok olarak sosyal bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü gibi engelliliğin bireysel boyutu olan yeti yitimi ile engelliliğin toplumsal boyutu olan engellilik arasındaki ilişki sürekli vurgulanmakta ve engelliliğin toplumsal boyutu öne çıkarılmaktadır. Engellilik ve yeti yitimi arasındaki ilişkiyi Miller ve Albert'in şu ifadeleri güzel resmetmektedir:

"Engellilik yeti yitimi ile toplumsal yaşama eşit katılımı engelleyen sosyal, tutumsal ve fiziksel bariyerlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Engellilik ayrımcılığın ve sosyal dışlanmanın sonucudur. İyileştirici politika ve pratikler için sağlık temelli odaktan ziyade sosyo-politik talepleri içeren bir insan hakları sorunudur." (Miller ve Albert, 2005, s. 9).

Burcu'ya (2015, s. 11) göre "Engelli birey sosyal varoluşun çeşitliliği içinde yer alan ve aynı zamanda bu çeşitliliğe katkı sağlayan olarak kabul edilir." Engelliliğe yönelik sosyolojik bakışla ilgili Oliver'ın (1990) görüşlerine katılan Burcu (2015, s. 12) engelliliğin engelli bireylerle engelli olmayan bireyler arasındaki "sosyal mesafe ya da sosyal ilişkilerden" oluşan bir sosyal olgu olduğunu ifade etmiştir. O halde engelli olan ve olmayanlar arasındaki sosyal mesafenin irdelenmesi gerektiğini belirten Burcu'ya (2015, s. 11) göre "Asıl farklılığı oluşturan engelli bireylerin sosyal sistem içinde göz ardı edilmesidir." Bu da sosyolojik manada engelliliği ortaya çıkarmaktadır. Aslında engellilik herkes tarafından deneyimlenme ihtimali olan toplumsal bir olgudur. Engelliliğin toplumsal bir olgu olarak kabulünden sonra engellilik sadece tıbbi alanda ele alınan bir konu olmaktan çıkıp, sosyal bilimler alanına doğru kaymaya başlamıştır ve bu durum engellilik çalışmalarının başlamasına neden olmuştur.

Engellilik konusu sosyal bilimlerde çalışılırken sosyal dışlanmayı önleme, ayrımcılıkla mücadele ve sosyal içermeyi sağlayarak sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirme eksenlerinde ele alınmaktadır. Thomas'a (2002, çev. 2011, s. 37) göre engelliliğe dair temel konular arasında "kimseye muhtaç olmadan yaşama, yoksulluk, istihdam, eğitim, iletişim, ulaşım, tasarlanmış mekânlara ulaşım olanağı ve medeni haklar" yer almaktadır. Bu konular çalışılırken engelliliğin toplumsal bir olgu olarak ele alınması kaçınılmazdır. Bu konuların dışında engellilik alanına dair sosyal bilimler alanında çalışılabilecek konular arasında; topluma dâhil olma ya da toplumsal dışlanma, çoklu dezavantajlı durumların kesişimselliği gibi konular gelmektedir. Pearson (2012, s. 66, 68, 69) engelliliğin sosyal bir kimlik, fenomen ve sosyal yaşamın bir parçası olarak anlaşılmasında onunla kesişen diğer sosyal kategorilerin anlaşılmasının ve tanınmasının önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Engelliliğin homojen tekil kavramlaştırmasına karşı çıkmış ve onun ırk, toplumsal cinsiyet, cinsellik ve sınıfın göz önüne alınarak tanınması gerektiğini vurgulamıştır. O halde engelliliğin toplumsal bir olgu olarak anlaşılmasında onun diğer toplumsal olgularla kesişiminin anlaşılması önemlidir. Örneğin; engelli kadın, göçmen engelli birey, göçmen engelli kadın, yaşlı engelli birey, yaşlı engelli kadın gibi en az iki farklı dezavantajlılık alanının bir arada varoluşunu anlamak engelliliğin toplumsal bir olgu olarak anlaşılmasında bize yardımcı olacaktır.

Engelliliğin toplumsallığı tartışılırken, engelliliğin hangi yönünün bireysel hangi yönünün toplumsal özellikler taşıdığına ve de bu yönlerden hangisinin daha fazla öne çıktığına da değinmek gerekir.

3.1. Engelliliğin Çok Boyutlu Yapısında Toplumsal Olanın Öne Çıkması

Organizma ve sosyal çevre etkileşimi kaçınılmazdır. Ancak, organizmanın sosyal çevrenin tek belirleyicisi olduğunu iddia etmek bizi yanlışla götürür. Bunun tersi de düşünülebilir: Sosyal çevrenin organizmanın davranışını belirleyen, şekillendiren tek etmen olduğunu söyleyebilir miyiz? Sosyal çevre ve organizmanın birbirleriyle sürekli ilişkileri gereği, birbirlerini etkilemeleri çok doğal bir süreçtir. Hangisinin baskın olduğu sorunsalı ise sosyal tarih boyunca tartışılmaktadır. Bu tartışmaya engellilik açısından baktığımızda; "engelliliğin bireysel ve toplumsal boyutlarından hangisinin engelliliği belirlemede daha baskın olduğu" sorusunun engellilik konusundaki önemli tartışma sorularından biri olduğunu söyleyebiliriz.

Burcu (2015, s. 62) bireysel, çevresel ve toplumsal özellikleri kendinde barındıran engelliliğin topluma, kültüre ve zamana göre farklılaştığını ve bu

bağlamda engelliliğin dinamik bir değişken olduğunu belirterek, engelliliğin çok boyutlu yapısına dikkat çekmiştir. Hem bireysel hem de toplumsal yöne sahip olan engellilik toplumsal bir deneyimdir ve bireyde değil, toplumda ve topluma katılmada anlam kazanmaktadır.

Engelliliğin bedensel ya da biyolojik yönünü vurgulayan “yeti yitimi” ne sahip olma durumu (örneğin, kişinin görmede, duymada, konuşmada, duygusal bütünlüğünde, akılsal durumunda, organlarının düzenli işleyişinde birtakım sorunlarının olması) engelliliğin bireysel yönüdür. Engellilik alanında ses getiren bir çalışma olan BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin 1. maddesinde “Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir” denilerek engelliğin bireysel boyutu vurgulanmıştır. Bununla birlikte toplumsal şartların, çevrenin, kurumların ve diğer uygulamaların yeti yitimli bireylerin toplumsal hayata katılımını kısıtlayan veya tamamıyla ortadan kaldıracak şekilde düzenlenerek toplum üzerinden bireye yansımaları ise engelliliğin toplumsal yönüdür.

Engellilik hakkında çalışmalar yapan birçok yazar engelliliğin bireysel yönü olan yeti yitimi ile ve toplumsal yönü arasında ayırım yapmıştır. Örneğin; Howards, Brehm ve Nagi’ye (1980, s. 31, 41) göre yeti yitimi kavramı fizyolojik, anatomik ya da akıl kaybı veya diğer anormalliklere işaret etmektedir ve yeti yitiminin varlığı engelliliğin tespitinde temeldir. Çoğu yeti yitimlerinin fonksiyon veya kapasite sınırlamaları ile engelliliğe doğrudan katkı sağladığını belirten aynı yazarlar (1980, s. 32), fonksiyon sınırlamalarını dört kategoriye ayırmışlardır: “Yürütme, tırmanma, ulaşma, kaldırma, eğilme, alçalma ve ellerin ve parmakların kullanımı gibi fiziksel; entelektüel ve mantıksal akıl yürütme yetenekleri gibi akılsal; stresle ve uyumla başa çıkma gibi duygusal; görme ve duyma gibi duyumsal.” O halde yeti yitimi bireyseldir ve engelliliğin bireysel yönünü ifade etmektedir. Bu noktada engelli birey sağlık yardımına veya kendisine yardımcı olabilecek bir teknolojik cihaza ihtiyaç duyabilir. Konuya farklı bir açıdan yaklaşıp, özürülük ve engellilik arasında ayırım yapan Seyyar (2015, s. 26) ise özürülüğün bireysel, engelliliğin ise toplumsal olduğunu belirtmiştir: “...özürülük, kişinin fonksiyonel bozukluğu (beden yapısında önemli bir kayıp) ile yakından ilgiliyken, engellilik özürülüğü kuşatan mimari, hukuki ve sosyal engelleri dile getirmektedir.” Buradan yola çıkarak sadece yeti yitimine sahip olanların engeli olmadığına dikkat çeken Seyyar (2015, s. 26, 29) yaşlıların, yoksulların, şiddet mağduru kadınların, Romenlerin ve siyahilerin de engelli sayıldıklarına dikkat çekmiştir. Menda, Balkan ve Berktaş

(2013, s. 12) engelliğin hem bireysel hem de toplumsal yönüne değinerek engelliliği; bireylerin faaliyetlerinde yaşadıkları kısıtlılıklar, topluma katılmada yaşanan sınırlamalar ve bütün bu durumların birbirleri ile etkileşimini kapsayabilen geniş bir terim olarak ele almışlardır. Yeti yitimi ile engellilik arasında bir ayırım yapmayan, ancak daha çok yeti yitimi kavramını kullanan ve ona sosyal bir mana yükleyen Asch'a (2004, s. 18) göre; yeti yitimi ya da engelliliği oluşturan şey tıpkı ırksal kategoriyi oluşturan şey gibi sosyal olarak yapılandırılmıştır. Asch (2004, s. 19), yeti yitimlerinin psikolojik ve sosyal faktörlere bağlı olarak insanları farklı derecelerde etkilediğine vurgu yapmıştır. O halde aynı yeti yitimine sahip farklı bireyler kendi psikolojik, sosyal ve çevresel yaşantılarına göre farklı koşullarda olacaklardır. İnsanları daha fazla toplumsal yaşama katacak çevresel düzenlemelerin önemine dikkat çeken Asch (2004, s. 20, 21), yeti yitimlerini konuşmak yerine çevreyi konuşmak gerektiğini belirterek, engelliliğin çevresel koşullar nedeniyle oluştuğunu ifade etmiştir. Engelli bireylerin bedensel dezavantajlılığını kabul eden Burcu (2015, s. 11) ise sosyal olarak engelli olan ve olmayan bireylerin birbirlerinden farklı olmadığını belirtmiştir. Engelliliğin sadece sosyal boyutu olduğunu kabul eden Goodley'e (2001/2010, s. 225) göre ise "Yeti yitimi sosyaldır, tecrit edilmiş bireysel patolojilerin bir ürünü değildir." Böylece Goodley engelliliği sadece tek boyutlu bir toplumsal olgu olarak değerlendirmiştir. Gleeson'a (1999, çev. 2011, s. 366) göre "... 'engellilik'⁴ uzvunda, organizmasında ya da bedensel mekanizmasında bir tür yeti yitimi olan kişilerin yaşantıladığı toplumsal deneyimler anlamına gelir." Gerçekten de engellilik toplumsal olarak deneyimlenen bir olgudur ve toplum içinde anlam kazanmaktadır. Yeti yitimi ne sahip bireylerin toplumsal yaşama katılma sürecinde karşılaştıkları tutumsal, çevresel, mimari kaynaklı ve diğer her türden fiziksel bariyerlerin tamamı engelliliğin toplumsal yönünü açığa çıkarmaktadır.

Engelliliği toplumsal bir olgu olarak ele alan Thomas'a (2002, çev. 2011, s. 33) göre; engellilik, tek başına yeti yitiminin yol açtığı bir olgu değildir. Yeti yitimi olanlar ve olmayanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin sonucu olarak bir düşünme ve de yeti yitimi olanlara yönelik kısıtlamalardır. Ona (2011, s. 37) göre; tıp sosyologları, sosyal politika konusunda kalem oynatanlar ve diğer toplum bilimciler toplumun meydana getirdiği sınırlamaları, dezavantajları ve dışlamaları, kısaca engelliliği oldukça küçümsemişlerdir ve de sıkça

4 İngilizce "disability" kavramı Türkçe'ye çoğunlukla "engellilik" olarak çevrilmektedir. Ancak bazı çalışmalarda ve Bezmez, Yardımcı ve Şentürk'ün (2011) derleme makalelerinden oluşan çeviri çalışmalarında "engellilik" kavramı yerine "sakatlık" kavramı kullanılmıştır. Bu çalışmada ise kavram karmaşasına yol açmamak için engelliliğin toplumsal boyunu ifade etmede sakatlık kavramı yerine engellilik kavramının kendisi kullanılmıştır

görmezden gelmişlerdir. Böylece engelli bireyleri en çok rahatsız eden şey bir kenara bırakılmış ve yeti yitiminin sonuçlarına odaklanılmıştır.

Engelliliğin toplumsal yönünü vurgulayan Garland-Thomson (2006, çev. 2011, s. 524) engelliliği "...tıpkı toplumsal cinsiyet gibi- kültürün tüm yönlerine sirayet eden bir kavram..." olarak ele almıştır. Bu yönüyle engellilik toplumsal bir olgudur. Toplumsal kurumlara ve kimliklere sirayet etmektedir. Ona (2006, çev. 2011, s. 525) göre engellilik "bedene dair kültürel olarak üretilmiş bir anlatıdır ve ırk ya da toplumsal cinsiyet kurmacaları olarak kavradığımız şeye benzer." Nasıl ki ırk ya da toplumsal cinsiyet bedenlerin toplum içerisindeki varoluşunu tanımlayan kültürel kavramlarsa, engellilik de bulunduğu toplumun kültürel, algısal, çevresel, mimari özelliklerini yansıtan bir kavramdır. Garland-Thomson (2006, çev. 2011, s. 525) engelliliğin toplumsal dünyadaki konumlanışına dikkat çekerek "...insani çeşitlilik ve kırılabilirlik malzemesinden *engelliliği* yaratan şey, bedenler ile dünya arasındaki çeşitli ilişkilerdir." demiştir. Scotch ve Schriner'in (1997, s. 154) engelliliğin doğasıyla ilgili görüşlerine katılan Jeager ve Bowman (2005, s. 5) "Engelliliğin insanlığın doğal fiziksel, sosyal ve kültürel çeşitliliğinin bir parçası" olduğunu belirtmişlerdir. O halde engellilik toplumsal bir olgudur ve bedeninin toplumsal yaşam içerisindeki konumu ve diğer bireylerle sosyal ilişkileri hakkında bilgi üretir. Yeti yitimli beden toplumsal yaşama katılmada toplumdan kaynaklı çevresel ve tutumsal bariyerlerle karşılaşmaktadır. Farklı yeti yitimlerine sahip bireyler toplumsal engelle(n)melerden farklı olarak etkilenmektedirler. Önemli olan tüm bireylerin farklılık gözetmeden aynı toplumsal yaşam içerisinde aktif bir şekilde hayatlarına devam edebilmeleri ve toplum içerisinde insan çeşitliliğinin sağlanabilmesidir.

Schriner (2001, çev. 2011, s. 271) Groce'un (1995, s. 1136) toplumsal bağlam ile bireylerin yeti yitimleri arasındaki ilişkilerin yüksek bir öneme sahip olduğu fikrini kabul ederek, onun verdiği örnekleri aktarmıştır:

"Omurilik felciyle sonuçlanan omurilik zedelenmesinin yoksul bir şeker kamışı işçisine etkisi bir üniversite profesörüne etkisinden hem toplumsal hem de ekonomik açıdan çok daha fazla olacaktır. Bir gecekonduya yaşayan yoksul bir çamaşırcı kadın için görme kaybı ailesine ve arkadaşlarına kayda değer yükler bindirebilir. Eski mesleğini icra edemeyen ve ev içinde çalışmak, çocukları takip etmek ya da dış dünyayla iletişim kurmak için yardıma ihtiyaç duyan kadının aile ve toplum içindeki durumu ve statüsü kayda değer şekilde değişebilir. Benzer bir görme kaybına uğramış zengin bir kadın için ise sakatlık (engellilik) çok daha sorunsuz olabilir. Onun görme kaybı sosyoe-

konomik yaşamı açısından gerçek bir sorun teşkil etmeyebilir ya da ailesinin refahı önemli ölçüde zarar görmeyebilir. Öyle ki bir ev geçindirmek ya da kariyer yapmak için duyduğu yardım ihtiyacı, fazladan bir ya da birkaç bireye iş alanı açabilir.”

Buradan yola çıkarak engelliliğin toplumsal boyutunun bireysel boyutuna oranla daha fazla önem kazandığını söyleyebiliriz. Yeti yitimlerinin yol açtığı sonuç dahi bireyin sosyal konumuna göre değişebilmektedir. Toplumsal bir olgu olan engellilik birey ve toplumun karşılıklı etkileşimiyle; ancak toplumsal olanın öne çıkmasıyla daha net anlaşılacaktır. Engelliliğin toplumsal boyutunun ifadesi, engelliliğin sosyal bir problem olarak ele alınmasında temel oluşturmaktadır.

3.2 Engelliliğin Sosyal Bir Problem Olarak Ele Alınmasından Engelli Bireylerin Sosyal Problemleri Vardır Anlayışına Doğru Yaşanan Dönüşüm

Mooney, Knox ve Schacht (2007, s. 3) sosyal problemin kesin, değişmez ve evrensel bir tanımının olmadığını belirtmişlerdir. Ancak, bir sosyal problemin tarihsel süreç içinde ve bir toplumdaki bireyler ve gruplar arasında çeşitlenen nesnel ve öznel kriterlerin bir kombinasyonu olarak tanımlanabileceğini ifade etmişlerdir. Glicken (2007, s. 5, 6) ise sosyal problemi, insanların potansiyellerinin tamamını kazanmalarını zorlaştıran toplum içindeki bir sorun olarak tanımlamıştır. Sosyal problemlerin birçok insanı doğrudan, diğerlerini ise dolaylı olarak etkileyen bir yapıya sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Buradan yola çıkarak engelliliği sosyal bir problem olarak ele aldığımızda ise, onun toplum içinde hem yeti yitimine sahip bireyleri hem de diğer tüm bireyleri doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen bir toplumsal olgu olduğunu görürüz.

Goodley (2001/2010, s. 208) engelliliğin bir sosyal problem olduğunu belirtmiştir. Howards, Brehm ve Nagi'ye (1980, s. 9) göre de engellilik, ortaya çıkmasında, bireylerin ve toplumların sorumlu olmadığı yani katkılarının olmadığı bir sosyal problemdir. Aynı yazarlara göre (1980, s. 11) bir toplumun sosyal bir problemi nasıl tanımladığına ve nasıl değerlendirdiğine dair engellilik ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Örneğin; savaş sonucunda engelli hale gelen bireyler için sorumluluğun toplumda olduğunun düşünülmektedir. Ancak işle ilgili bir yaralanma veya hastalık sonucu oluşan engellilik durumunun işveren kontrolündeki iş çevresinin bir sonucu olarak tanımlanmaktadır. Diğer nedenlerden kaynaklı sağlık sorunu olan engelli bireylerin durumunun ise daha farklı olduğunu vurgulamışlardır. O halde engelliliğin sosyal bir problem olarak ele alınması durumu da engelliliğin ya da daha doğrusu yeti

yitiminin nedenlerine göre değişmektedir. Onlara (1980, s. 11) göre “Engellilik kendi içinde ne toplumun ne de bireyin bir hatasıdır.” Ancak buradan, engellilik hakkında atılması gereken adımlarda bireylerin ve toplumların sorumlu olmadığı anlaşılmalıdır. Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken yaklaşımlardan biri de engelli bireylerin sosyal sorunlarının olduğudur. Bu sorunlara odaklanılmalı, kalıcı ve de engelli birey ve ailesini tatmin edici çözümler geliştirilmelidir. Aysoy (2004, s. 21) da “Günümüzde özürsüzlük (*engellilik*)⁵ sorunları ve çözümleri toplumsal boyutta değerlendirilen bir olgudur ve temel hedef engellilerin topluma tam katılımıdır.” diyerek toplumsal bir olgu olan engelliliğin sorunlarının ve çözümlerinin de toplumsal olması gerektiğini belirtmiştir.

Engelliliğin sosyal bir problem olarak ele alınmasında diğer unsur da engelliliğin toplumsal yönünün açıklanmasında “baskı, dışla(n)ma, ayrımcılık” gibi sosyal problemlerin kaynağını ifade eden kavramların sıklıkla kullanılmasıdır. O halde, yeti yitimine sahip bir birey toplumsal hayata katılmada baskıya, dışlanmaya ve/veya ayrımcılığa uğruyorsa, bu bir engel durumunu teşkil etmektedir. Bu durum ise sosyal bir problem oluşturmaktadır. Örneğin; Barton ve Armstrong’a (2001, çev. 2011, s. 304) göre engellilik bireysel bir patoloji değildir, “... aksine belli toplumsal-siyasal koşullar ve ilişkiler tarafından ve onların içinde üretilen bir baskı ve dışlama biçimi...”dir. Collins ve Valentine’e (2003, s. 38) göre de engellilik deneyimi bir tür baskıdır. Finkelstein’in (1994) görüşüne katılan Barton’a (1998, s. 56) göre ise engelli olmak ayrımcılığa uğramak demektir ve sosyo-ekonomik ve fiziksel dünyaya erişememek yüzünden engellilik sosyal tecriti ve de sınırlamayı içermektedir. Burcu’ya (2015, s. 12) göre ise engellilikle ilgili olarak bireysel olana, yani bedene yönelmek yerine engelleyici egemen toplumsal uygulamalara yönlenmelidir; çünkü bir tür sosyal engelleme olan engellilik halini yaşayan engelli bireyler toplumsal baskıya uğramaktadırlar. “Sorunun kaynağı engel durumu değil, engellenmişlik durumu ve bunu inşa eden sosyal ve kültürel faktörlerdir” (Burcu, 2015, s. 12). Dünya Sağlık Örgütü (2001, çev. 2004, s. 13) sosyal modelin engelliliği sosyal olarak oluşturulmuş bir problem olarak gördüğünü belirtmiştir. Burada asıl sorunun bireylerin topluma tam katılımlarında olduğunu ifade ederek, çözüm için sosyal eylem gerekli olduğunu vurgulamıştır.

Engelliliğin bireysel yani bedene ait bir sorun olarak tanımlanması ile sosyal yani topluma ait bir sorun olarak tanımlanmasının engelliliğe dair üre-

5 İtaliye olarak yazılan *engellilik* kavramı bu metnin yazarları tarafından, metinde kavram karmaşasına yol açılmaması için eklenmiştir.

tilen politikalara yön verdiği birçok yazar tarafından kabul edilmiştir. Örneğin; Howards, Brehm ve Nagi (1980, s. 124) kamu politikasının engelliliğe yaklaşımının onun bireysel ya da sosyal açıdan ele alınmasına göre değiştiğine işaret etmişlerdir. Eğer engellilik bireysel bir problem olarak tanımlanmışsa kamu politikasının engelliliğe karşı az bir ilgi göstereceğini; ancak sosyal bir problem olarak tanımlanmışsa, engelliliğin kamu politikası ve programları için yasal bir amaç olacağını belirtmişlerdir. ABD’de sosyal refah problemlerinin anti-kollektivist ya da gönülsüz kollektivist bakış açısıyla tanımlandığını; ancak doğru bakış açısının her iki yaklaşımı da içermesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Oliver ve Barnes (1998, s. 13) ancak engelleyici çevreye ve bariyerlere odaklanılarak uygun sosyal politika üretilebileceğini belirtmişlerdir. Burcu (2015, s. 37) zaman zaman hasta olmak ile engelli olmak arasında karşılık bir ilişki olduğunu, engelliliğe dair tıbbi bakış açısına ihtiyaç duyulduğunu kabul etmekle beraber “engelli olmanın sosyal bir durumu temsil ettiğini” vurgulayarak engelliliği toplumsal bir olgu olarak ele almıştır. Engelliliğe dair politikaların ve onları uygulayacak hizmet modellerinin belirlenmesinde engelliliğin tıbbi modelin etkisine dikkat çeken yazar (Burcu, 2015, s. 39), “...engelliliğin hem nedenini hem de çözümünü sosyal sistemden çok bireyde aramak eksik bir hamledir” diyerek engelliliğin bireyselleşmesinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Ona göre engellilik sosyal bir problemdir ve bu bakış açısı ile engelliliğe dair sosyal politikalar üretilmelidir. Aysoy (2004, s. 14, 15) da engelliliği “kuşatıcı bir politika aracılığı ile çözüm üretilmesi gereken bir olgu” olarak değerlendirmiştir. Bu çözüm de ancak toplumsallaştırılmalıdır.

Jeager ve Bowman (2005, s. ix) dünya genelinde engelli bireylerin nüfus olarak yüksek bir çoğunluğa sahip olduğunu, ancak böyle bir çoğunluğa rağmen engelliliğin nadiren sosyal bir sosyal sorun olarak ele alındığını belirtmişlerdir. Bilim insanlarının engelliliği ya soyut bir teorik sorun ya da tıbbi bir problem olarak ele aldığını, birkaç medyatik vaka dışında engelliliğin medyada tartışılmadığını ifade eden yazarlar (Jeager ve Bowman, 2005, s. ix), engelliliğin “sosyal sorunlarla, varsayımlarla, gruplandırma, yasal kategorileştirme ve temsillerle” karşılıklı ilişki içinde olduğunu belirtmişlerdir.

Toplumsal bir olgu olan engellilik aynı zamanda ayrımcılık temeli ve dezavantajlılık alanıdır. Böyle bir durum engelli bireyler ve aileleri için çok sayıda sosyal sorun üretmektedir. Bu sorunlara sosyal politika odaklı, uygulanabilir ve izlenebilir çözümler getirilmelidir. Bu çözümler ise öncelikle yasal düzenlemelerde yer bulmalıdır. Türkiye’de engelli bireylerin ve ailelerinin sosyal sorunlarının çözülebilmesi için Türk Hukuk Sisteminde engelliliğin toplumsal bir olgu olarak ele alınması önemlidir.

4. Türk Hukuk Sisteminde Engelliliğe Toplumsal Olgu Olarak Yaklaşım

4.1. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası

1982 Anayasasının “Kanun Önünde Eşitlik” başlıklı 10. maddesinde, “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” ifadesi yer almaktadır. Bu maddeye 7.5.2004 tarihinde “Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.”, 7.5.2010 tarihinde “Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.” hükümleri eklenmiştir. Yine 7.5.2010 tarihinde “Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.” hükmü getirilmiştir. 2004 ve 2010 değişikliklerinin ana ruhu, dezavantajlı grupların bir toplumsal olgu olarak kabul edilmesi ve bu gruplar lehine yapılan düzenlemelerin, adeta toplumsal bir yükümlülük olmaları nedeniyle kanun önünde eşitlik ilkesine aykırılık teşkil etmeyeceğidir.

Anayasanın “Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi” başlıklı 42. maddesi “Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz ... Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır.” hükmünü taşımaktadır. Bu hükümlerle, özel eğitime muhtaç engellilerin toplum içerisinde kalarak topluma faydalı birey haline getirilmesi hedeflenmektedir.

“Çalışma hakkı ve ödevi” başlıklı 49. maddede, çalışmanın herkesin hem hakkı hem de ödevi olduğu belirtilmekte, 50. maddede ise, kişilerin yaş, cinsiyet ve gücüne uygun olmayan işlerde çalıştırılmayacakları; küçük, kadın, bedeni ve ruhi yetersizliği olan kişilerin çalışma şartları açısından özel olarak korunacakları hükme bağlanmaktadır.

60. maddede, herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu; “Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler” başlıklı 61. maddede ise devlete, şehit dul ve yetimlerini, malulleri, gazileri koruyup toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlama; sakatları korumak ve topluma kazandırmak için her türlü tedbiri alma, bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurma ve kurdurma yükümlülüğü yüklenmektedir.

Anayasamızdaki tüm bu hükümler birlikte değerlendirildiğinde, anayasada engellilerin toplumun bir parçası olarak ele alındığı, zayıf ve desteğe muhtaç olmaları nedeniyle engelliler lehine pozitif ayrımcılık yapan hükümler getirdiği, engellilerin toplumda insan haysiyetine yaraşır şekilde yer alabilmeleri için devlete gerekli tedbirleri alma, teşkilatlanmayı yapma, tesisler kurma yükümlülüğü yüklediği görülmektedir. Anayasamızın engelliliğe top-

lumsal bir olgu olarak yaşanmakta, engellilerin toplumdan soyutlanmayıp, bilakis toplum içerisinde yer alabilmeleri için her tür kolaylığı sağlamaya çalıştığı görülmektedir.

4.2. Birleşmiş Milletler "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme"

Birleşmiş Milletler, engellilerin insan hak ve özgürlüklerinden tam ve eşit olarak faydalanmalarını sağlayabilmek amacıyla 2006 yılında "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme" yi kabul etmiştir. Sözleşme 30 Mart 2007'de imzaya açılmış, Türkiye tarafından aynı yıl imzalanmıştır. 3.12.2008 tarih 5825 sayılı kanunla onaylanması uygun bulunmuş, Bakanlar Kurulunun 27.5.2009 tarih 2009/15137 sayılı kararıyla onaylanmış, 14.7.2009 tarih 27288 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin ek protokolü de 2009 yılında imzalanmış, onay süreçleri tamamlanarak 26.3.2015 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Sözleşmenin birçok maddesinde engelli haklarıyla ilgili toplum vurgusu yapılmaktadır. Engellilerin içinde buldukları olumsuzlukların genel hatlarıyla sıralandığı giriş kısmında, engelli ve toplum ifadeleri sıkça birlikte kullanılmakta, taraf devletlerin bu olumsuzlukların farkında oldukları vurgusundan sonra, hangi alanlarda ne tür tedbirler alınacağı belirlenmektedir. Engelliler sadece birey olarak ele alınmamakta, toplumun bir parçası oldukları vurgulu bir şekilde ifade edilmektedir. Sözleşmenin giriş kısmında engellilerle ilgili toplumsal vurgunun yapıldığı kısımlar şöyledir:

"İşbu Sözleşmeye Taraf Olan devletler, (k) Çeşitli araç ve yükümlülüklerin varlığına rağmen engelli kişilerin topluma eşit bireyler olarak katılmaları önündeki manilerin halen var olmaya devam ettiği ve dünyanın her yerinde engelli bireylerin insan hakları ihlallerine maruz kaldıkları gerçeğinden endişe duyarak, (m) Engellilerin toplumun refah ve çeşitliliğine yaptıkları ve yapabilecekleri olumlu katkıları ve engellileri insan haklarını ve temel özgürlükleri tam kullanmaya ve topluma tam katılmaya teşvik etmenin onların toplumsal aidiyetlerine, toplumun insani, sosyal ve ekonomik yönden kalkınmasına ve yoksulluğun azalmasına katkıda bulunacağını kabul ederek, (w) Diğer bireylere ve ait olduğu topluma karşı görevleri bulunan bireyin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesi'nde tanımlanan hakların güçlendirilmesi ve bu haklara riayet edilmesi için çaba gösterme yükümlülüğü altında olduğunun farkında olarak, (x) Ailenin toplumun doğal ve temel birimi olduğu ve toplum ve devlet tarafından korunması gerektiğinin ve engellilerin tüm insan haklarından tam ve eşit ölçüde yararlanabilmesinin sağlanabilmesi için engelliler ile aile bireylerinin gerekli koruma ve desteği alması gerektiğine inanarak,

Aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır.”

Sözleşmenin engellilik kavramını belirleyen 1. maddesinde “*Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir.*” denilmektedir. Görüldüğü gibi madde engellilik tanımı yapmamakta ancak, engellilik kavramının uzun süreli fiziki, zihni, düşünsel veya algı bozuklukları sebebiyle topluma tam ve etkin olarak katılamayan bireyleri içerdiği ifade etmektedir. Bu yaklaşım, engelliliğin toplumsal bir olgu olarak kabul edildiğini ve engelli kişilerin topluma katılımını sağlama gayesi güttüğünü ortaya koymaktadır.

Sözleşmenin toplum vurgusu yapılan diğer bir maddesi 8. Maddedir. Maddenin ilgili kısımlarında;

“Madde 8. (1) Taraf Devletler, aşağıdaki amaçları gerçekleştirmek için acil, etkin ve uygun tedbirleri almayı taahhüt eder: (a) Aile dahil toplumun her kesiminde engellilere yönelik bilinci arttırmak ve engellilerin hakları ve insanlık onurlarına saygı duyulmasını teşvik etmek;

(2) Bu amaca yönelik tedbirler aşağıdakileri içermektedir:

(a) Toplumda bilinç yaratmaya yönelik etkin kampanyaların tasarlanması, başlatılması ve sürdürülmesi: (i) Engelli bireylerin haklarının kabul edilebilirliği konusunda toplumun eğitimi; (ii) Engellilere yönelik olumlu yaklaşımların ve toplumsal bilincin artırılması; (iii) Engelli bireylerin becerileri, meyzetleri ve yeteneklerinin işyerlerine ve iş piyasasına katkısının toplumca tanınmasını teşvik etmek;” denilmektedir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, taraf devletler toplumun her kesiminde engellilerin toplumsal hakları konusunda bilinç artırıcı faaliyetler yapacaktır. Bu kapsamda engellilerin hakları konusunda toplumun eğitimi, bilincin artırılması, engellilerin iş piyasasına katılımlarının toplumca kabulünün teşviki yönünde faaliyetler gerçekleştireceklerdir. Bu faaliyetler, açıkça engelli kişilerin toplum tarafından toplumun bir parçası olarak kabul edilmelerini sağlama amaçlı faaliyetlerdir ve tam anlamıyla engelliliğin toplumsal bir olgu olarak kabul edilmesini sağlamaya çalışmaktadır.

Sözleşmenin “Bağımsız Yaşayabilme ve Toplumda Dahil Olma” başlıklı 19. maddesi, engellilerin toplum içerisinde diğer bireylerle eşit şartlarda yaşama hakkına sahip olduğunu ve engellilerin topluma tam katılımlarının sağlanması için gerekli tedbirlerin alınmasını düzenlemektedir. Bu kapsamda engellilerin ikametgahlarını ve yaşayacakları kişileri belirleme hakkı; topluma katılma hakkı ve toplumdan tecridin önlenmesi; kamusal tesislerin engellilere diğer

bireylerle birlikte açık olması ve ihtiyaçlarına karşılık verebilmesi tedbirlerinin alınması taraf devletlerin yükümlülüğü altına alınmaktadır.

“İşbu Sözleşmeye Taraf Devletler tüm engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında toplum içinde yaşama hakkına sahip olduğunu kabul eder ve engellilerin bu haktan eksiksiz yararlanabilmeleri ve topluma tam katılımlarını kolaylaştırmak için gerekli tedbirleri etkin bir şekilde alır. Bu çerçevede aşağıdaki noktalara dikkat edilmelidir:

(a) Engelliler diğer bireylerle eşit koşullar altında ikametgahlarını ve nerede ve kiminle yaşayacaklarını seçme hakkına sahiptirler ve özel bir yaşama düzenine zorlanamazlar;

(b) Engellilerin kişisel destek dahil olmak üzere toplum içinde yaşamak ve topluma dahil olmak için ihtiyaç duydukları konut içi, kurum içi ve diğer toplumsal destek hizmetlerine erişimleri sağlanmalı ve engellilerin toplumdandan tecridi ve ayrı tutulması önlenmelidir;

(c) Kamusal hizmet ve tesisler engellilere diğer bireylerle eşit şekilde açık olmalı ve onların ihtiyaçlarına yanıt verebilmelidir.”

Engellilerin eğitim hakkını düzenleyen 24. maddesinde de engelliler için toplum vurgusu yer almaktadır. Engellilerin, fırsat eşitliği kapsamında ayrımcılık olmaksızın her seviyede eğitim hakkından faydalanabilecekleri, bunun için engellilerin topluma katılımının sağlanmasının hedefleneceği ifade edilmektedir.

“1. Taraf Devletler engellilerin eğitim hakkını tanır. Taraf Devletler, bu hakkın fırsat eşitliği temelinde ve ayrımcılık yapılmaksızın sağlanması için eğitim sisteminin bütünleştirici bir şekilde her seviyede engellileri içine almasını ve ömür boyu öğrenim imkanı sağlar. Bunun için aşağıdaki hedefler gözetilmelidir:

(c) Engellilerin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılımlarının sağlanması.”

“Habilitasyon ve Rehabilitasyon” başlıklı 26. maddede taraf devletlerin, engellilerin yaşamın her alanına tam katılım sağlayabilmeleri için sağlık, istihdam, eğitim, sosyal hizmet alanlarında habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetleri vereceği, bunun için ilgili hizmet ve programları en kısa zamanda başlatmaları, engellilerin topluma katılım ve toplumla bütünleşmesini destekleyecek bu hizmet programlarına katılımın rızaya dayalı olması gerektiği ifade edilmektedir.

“1. Taraf Devletler engellilerin azami bağımsızlığını, tam fiziksel, zihinsel, sosyal ve mesleki becerilerini elde etmelerini ve yaşamın her alanına tam katılımlarını sağlamak için akradan desteği dahil uygun tedbirleri etkin bir şekilde alır. Bu bakımdan Taraf Devletler özellikle sağlık, istihdam, eğitim ve sosyal hizmetler alanlarında kapsamlı habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetlerini sunar; mevcut hizmetleri güçlendirir ve genişletir. Bunun için şöyle bir yol izlemelidirler:

(a) Habilitasyon ve rehabilitasyon hizmet ve programları mümkün olan en erken evrede başlamalıdır ve bireylerin ihtiyaçlarının ve güçlü olduğu yönlerin çok-disiplinli bir çerçevede değerlendirilmesine dayanmalıdır

(b) Engellilerin topluma katılımını ve toplumla bütünleşmesini destekleyen habilitasyon ve rehabilitasyon hizmet ve programlarına katılmak rızaya dayalı olmalıdır ve bu hizmet ve programlar kırsal alanlar dahil olmak üzere, engellilerin yaşadıkları yerlerin mümkün olduğu kadar yakınında sunulmalıdır.”

“Siyasal ve Toplumsal Yaşama Katılım” başlıklı 29. Maddenin “a” bendinde, engellilerin toplumdaki diğer bireylerle eşit şartlarda siyasi hakları kullanabilme ve bu haklardan yararlanabilmeleri garanti altına alınmaktadır. “b” bendinde ise engellilerin toplumsal hayata katılımıyla ilgili hükümler yer almaktadır. Engellilerin hiçbir ayırım olmaksızın diğer bireylerle eşit şartlarda kamu idaresinde yer alabilmeleri, sivil toplum, dernek ve siyasi parti etkinliklerine ve yönetimlerine katılımları, engellilerin de içinde yer aldıkları ulusal ve uluslararası engelli örgütlerinin kurulmasının sağlanması taraf devletlerce taahhüt edilmektedir.

“Taraf Devletler, engellilerin siyasi haklarını ve diğer bireylerle eşit koşullar altında bunlardan yararlanma fırsatını güvence altına alır ve aşağıda belirtilenleri yerine getirir:

(b) Engellilerin ayrımcılığa uğramadan, diğer bireylerle eşit koşullar altında, kamu işlerinin idaresinde etkin ve tam katılımlarının sağlanacağı bir ortamı yaratmak ve aşağıda belirtilenler de dahil olmak üzere, kamu işlerine katılımlarının cesaretlendirmek;

(i) Ülkenin kamusal ve siyasi yaşamı ile ilgili sivil toplum kuruluşları, dernekler ve siyasi partilerin etkinliklerine ve yönetimine katılım;

(ii) Engellileri uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde temsil eden engelli örgütlerinin kurulması ve engellilerin içinde yer almalarının sağlanması.”

“Kültürel Yaşama, Dinlenme, Boş Zaman Aktiviteleri ve Spor Faaliyetlerine Katılım” başlıklı 30. maddede taraf devletler, engellilerin diğer bireylerle eşit şartlarda kültürel hayata katılımlarını sağlama yükümlülüğü altına girmekte, bu taahhüdü yerine getirmek üzere engellilerin kültürel materyallere, etkinliklere, kültürel hizmetlerin sunulduğu yerlere ulaşabilmeleriyle ilgili tedbirleri almayı taahhüt etmektedirler. Yine taraf devletler, sadece engelliler için değil, toplumu zenginleştirmek maksadıyla engellilerin yaratıcı, sanatsal ve entelektüel kapasitelerini geliştirmek ve kullanabilmelerini sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alma yükümlülüğünü kabul etmektedirler. Özellikle bu son kısım, engellilerin sadece birey olarak görülmediğini, toplumun zenginliği olarak nitelendirildiğini ve engelliliğin toplumsal bir olgu olarak kabul edildiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

“1. Taraf Devletler engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında kültürel yaşama katılım hakkını tanır ve engellilerin aşağıda belirtilenlerden yararlanmasını sağlamak için gerekli tüm tedbirleri alır:

(a) Kültürel materyallere ulaşılabilir biçimleri aracılığıyla erişmek;

(b) Televizyon programlarına, filmlere, tiyatroya ve diğer kültürel etkinliklere ulaşılabilir biçimleri aracılığıyla erişmek;

(c) Tiyatro, müze, sinema, kütüphane ve turistik hizmetler gibi kültürel etkinliklerin yapıldığı veya hizmetlerin sunulduğu yerlere ve ayrıca mümkün olduğu ölçüde ulusal kültür açısından önemli anıtlar ve alanlara erişmek.

2. Taraf Devletler, sadece engellilerin yararı için değil, toplumu zenginleştirmek amacıyla da engellilerin yaratıcı, sanatsal ve entelektüel kapasitelerini geliştirme ve kullanma imkanına sahip olmalarını sağlayıcı gerekli tedbirleri alacaklardır.

3. Taraf Devletler, uluslararası hukuka uygun olarak, fikri mülkiyet haklarını koruyan yasaların, engellilerin kültürel materyallere erişimine uygun olmayan veya ayrımcılık yaratan bir engel çıkarmaması için tüm uygun tedbirleri alır.

4. Engelliler, diğer bireylerle eşit koşullar altında, kendilerinin özel kültürel ve dil kimliklerinin, örneğin işaret dilleri ve işitme engelliler kültürü, tanınması ve desteklenmesi hakkına sahiptir.

5. Taraf Devletler, engellilerin eğlence, dinlenme ve spor etkinliklerine diğer bireylerle eşit koşullar altında katılımını sağlamak amacıyla aşağıda yazılı tedbirleri alır:

(a) Engellilerin her seviyedeki genel spor etkinliklerine mümkün olduğunca tam katılımını cesaretlendirmek ve artırmak;

(b) Engellilerin, özel spor ve eğlence etkinliklerini örgütleme, geliştirme ve bu etkinliklere katılma imkanına sahip olmasını temin etmek ve bu nedenle, diğer bireylerle eşit koşullar altında onlara uygun bilgi ve eğitimin verilmesini ve kaynakların sunulmasını sağlamak;

(c) Engellilerin spor, eğlence yerleri ile turistik alanlara erişimini sağlamak;

(d) Engelli çocukların, okullardaki etkinlikler dahil olmak üzere, oyun, eğlence, boş zaman aktiviteleri ve spor etkinliklerine eşit şekilde katılabilmelerini sağlamak;

(e) Eğlence, turistik, boş zaman aktiviteleri ve spor etkinliklerini organize edenlerin sunduğu hizmetlere engellilerin erişebilmesini sağlamak.”

Netice itibariyle, “Engelliler Hakkında Sözleşme”, engellileri sadece bir birey olarak ele almanın ötesinde, engelliliği toplumsal bir olgu olarak kabul ederek, onların toplum içerisinde her alanda ve diğer fertlerle eşit şartlarda yer alabilmeleri için gerekli tedbirlerin alınmasını amaçlamakta, bunu sağlamak üzere taraf devletlerce yapılacak çalışmaları belirlemektedir.

4.3. 5378 Sayılı “Engelliler Hakkında Kanun”

Kanun, “Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ismiyle 7.7.2005 tarih 25868 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 25.4.2013 tarih ve 6462 sayılı Kanun’un 1. maddesiyle, 5378 sayılı kanunun ismi “Engelliler Hakkında Kanun” değiştirilmiş ve günümüzdeki halini almıştır.

Engelliler Hakkında Kanun’un yürürlüğe girdiği tarih 2005’tir. Birleşmiş Milletlerce “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme” nin kabul tarihi 2006, imzaya açıldığı tarih 2007’dir. Anlaşılacağı üzere Türkiye, Birleşmiş Milletler sözleşmesinden önce kendi iç hukuk düzenlemelerini yapmış bulunmaktadır. Türkiye’nin Sözleşmeyi kabulünden sonra Kanunda 2012, 2013, 2014 ve 2020 yıllarında değişiklik yapılmıştır. En belirgin değişiklik, kanunun ilk halinde yer alan “özürlü” ifadesinin, 2013 yılında kanun ismi dahil tüm metinde “engelli” olarak değiştirilmesidir. Kanunun ana yaklaşımlarına bakıldığında, engelliliğin toplumsal bir olgu olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Kanunun “Amaç” başlıklı 1. maddesinde, “*Bu Kanunun amacı; engellilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını teşvik ve temin ederek ve doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirerek toplumsal hayata diğer*

bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve engelliliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamaktır.” denilmektedir. Bu amaçtan açıkça anlaşılacağı üzere Kanun engellileri bir birey olarak görmenin ötesinde, engellilerin toplumsal hayata diğer bireylerle birlikte katılabilmelerini sağlamak üzere gerekli tedbirleri almayı ve düzenlemeleri yapmayı bir amaç olarak kabul etmektedir.

“Tanımlar” başlıklı 3. maddede “c) *Engelli: Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyi, ifade eder.*” şeklinde bir tanım yer almaktadır. Bireyin bir takım yeti kayıpları sebebiyle topluma katılamaması üzerinden yapılan bu tanım, engelliliği toplumsal bir olgu çerçevesinde kabul etmekte, engelli bireyleri toplum içerisinde eşit şartlarda yer alması gereken bireyler olarak tanımlamaktadır.

Yine aynı maddede “h) *Habilitasyon: Engellinin bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılayabilmesini ve yaşamını bağımsız bir şekilde sürdürdürebilmesini sağlamayı amaçlayan fiziksel, sosyal, zihinsel ve mesleki beceriler kazandırmaya yönelik hizmetleri, ifade eder*” denilerek habilitasyon, engelli bireyin hem bireysel hem de toplumsal ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik hizmetler olarak tanımlanmaktadır.

“Genel Esaslar” başlıklı 4. maddede, kanun kapsamındaki hizmetlerin yerine getirilmesinde engellilerin bağımsız yaşamalarını, topluma tam ve etkin şekilde katılımlarını sağlamanın; engellilerle ilgili politikaların oluşturulmasında, karar ve hizmet sunumu süreçlerinin yürütülmesinde engellilerin kendilerinin, ailelerinin ve engellileri temsil eden sivil toplum kuruluşlarının katılımlarının sağlanmasının esas olduğu belirtilmektedir.

2014 yılında kanuna eklenen “Topluma Dahil Olma” başlıklı 4/B maddesinde; “*Engellilerin toplumdaki tecrit edilmeleri ve ayrı tutulmaları önlenir. Engellilerin diğer bireylerle eşit koşullarda bağımsız olarak toplum içinde yaşamaları esas olup, özel bir yaşama düzenine zorlanamazlar. Engellilerin topluma dâhil olmaları ve toplum içinde yaşamaları amacıyla bireysel destek hizmetleri de dâhil olmak üzere ihtiyaç duydukları toplum temelli destek hizmetlerine erişimleri sağlanır.*” hükmü yer almaktadır. Bu madde, engelliliğin toplumsal bir olgu olarak kabul edilerek, engelliye topluma kazandırmanın amaç edinildiğini bir kez daha teyit etmektedir.

Son olarak “Habilitasyon ve Rehabilitasyon” başlıklı 10. maddede, “*Toplumsal hayata katılım ve eşitlik temelinde engellilere habilitasyon ve rehabi-*

litasyon hizmetleri verilir. Habilitasyon ve rehabilitasyon kararının alınması, planlanması, yürütülmesi ve sonlandırılması dâhil her aşamasında engelli ve ailesinin aktif ve etkin katılımı sağlanır” denilmekte, bu faaliyetlerin engellilerin toplumsal hayata katılımını sağlama amacı vurgulanmaktadır.

Kanunda geçen ifadeler ve kanunun ruhu birlikte değerlendirildiğinde, kanunun engelliliği toplumsal bir olgu olarak ele aldığı, amacın engelli bireylerin toplumsal hayata diğer bireylerle eşit şekilde ve tam katılımını sağlamak olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Asch, A. (2004). Critical Race Theory, Feminism and Disability, Reflections on Social Justice and Personal Identity. B. G. Smith ve B. Hutchison (Ed.). *Gendering Disability* içinde (s. 9-44). New Jersey: Rutgers University Press.
- Aysoy, M. (2004). *Avrupa Birliği Sürecinde Özürlüler Politikası*. İstanbul: Açı Kitaplar.
- Barton, L. (1998). Sociology, Disability Studies and Education. T. Shakespeare (Ed.). *Disability Reader/Social Science Perspectives* içinde (s.53-64). London and New York: Cassell.
- Barton, L. ve Armstrong, F. (2011). Sakatlık, Eğitim ve Dâhil Etme: Kültürlerarası Meseleler ve İnkilemler (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s. 299-323) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Handbook of Disability Studies, s. 693-710, G. L. Albrecht, K. D. Selman ve M. Bury, Der., 2001, Londra: Sage kitabından yeniden basılmıştır).
- Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Collins, K. ve Valentine. D. (2003). Discovering Women With Disabilities. *Journal of Social Work of Disability & Rehabilitatio*, 2,4, s. 29-44. doi: 10.1300/J198v02n04_03.
- Davaki, K., Marzo, C., Narminio, E. ve Arvanitidou, M. (2013). *Discrimination Generated By the Intersection of Gender and Disability*. European Parliament. Directorate General for Internal Policies Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Gender Equality. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2013/493006/IPOL-FEMM_ET\(2013\)493006_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2013/493006/IPOL-FEMM_ET(2013)493006_EN.pdf).
- Durkheim, E. (2010). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* (C. Saraçoğlu, Çev.). İstanbul: Bordo Siyah Yayınları. (Orijinal çalışma 1895 yılında yayımlanmıştır).
- Dünya Sağlık Örgütü. (2004). *İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması* (E. Kabakçı ve A. Göğüş, Çev.). İstanbul. Bilge Matbaacılık. (Orijinal baskı tarihi 2001).

- Engelliler Hakkında Kanun (5378 sayılı). (2005). *Resmi Gazete*. 07.07.2005, Sayı: 25868.
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun (5825 sayılı). (2008). *Resmi Gazete*. 18.12.2008, Sayı: 27084).
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesinin Onaylanmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı (2009/15137 sayılı). (2009). *Resmi Gazete*. 14.07.2009, Sayı: 27228.
- Garland-Thomson, R. (2011). Sakatlığın Dâhil Edilmesi, Feminist Kuramın Dönüştürülmesi (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s. 521-548) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (The Disability Studies Reader, s. 257-274, L. J. Davis, Der., 2006, NY: Routledge kitabından yeniden basılmıştır).
- Giddens, A. ve Sutton, P. W. (2019). Sosyoloji (1. bs., 8. edisyon). (S. Tüfekçioğlu-Özdemir, A. N. Durakbaşa ve F. Karapehlivan, Yay. haz.). İstanbul: Kırmızı Yayınları. (Orijinal çalışma 2013 yılında yayımlanmıştır, 2017'de 8. edisyonu yapılmıştır).
- Gleeson, B. (2011). Teknoloji Sakatlayıcı Kentin Üstesinden Gelebilir mi? (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s. 363-384) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Mind and Body Spaces: Geographies of Impairment, Illness and Disability, s. 97-116, R. Butler, Der., 1999, Londra: Routledge kitabından yeniden basılmıştır).
- Glicken, M. D. (2007). *Social Work in the 21st Century, An Introduction to Social Welfare, Social Issues, and the Profession*. California: SAGE Publications.
- Goodley, D. (2010). 'Learning Difficulties', the Social Model of Disability and Impairment: Challenging Epistemologies. *Disability & Society*, 16:2, s. 207-231. doi: 10.1080/09687590120035816 (Orijinal çalışma 2001 yılında yayımlanmıştır).
- Howards, I., Brehm, H. P. ve Nagi, S. Z. (1980). *Disability from Social Problem to Federal Program*. New York: Praeger Publishes.
- Jeager, P. T. ve Bowman, C. A. (2005). *Understanding Disability Inclusion, Access, Diversity, and Civil Rights* (First Published). The U.S.A.: Praeger Publishers.
- Kahraman-Güloğlu, F. (2017). Kesişimsel Yaklaşımla Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet (Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Karşılaştırması). (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tez-Detay.jsp?id=gmeE4358EMV3zBwwB-m8ZEA&no=mY-E-9YwgetMrvOLWhiNbA>.
- Knoll, K. R. (2012). *Feminist Disability Studies: Theoretical Debates, Activism, Identity Politics, & Coalition Building*. (Doktora Tezi, Washington: University of Washington, Gender, Women, Sexuality Studies Department). <https://digital.lib.washington.edu/researchworks/handle/1773/20505>.
- Menda, E., Balkan, N., Berktaş, N. (Hızl.). (2013). *Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. https://gazetesu.sabanciuniv.edu/sites/gazetesu.sabanciuniv.edu/files/2013/13019_sabanci_rapor_tr.pdf.

- Miller, C. ve Albert, B. (2005). *Mainstreaming disability in development: Lessons from gender mainstreaming. Disability. Knowledge and Research*. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a08c5be5274a27b2001147/RedPov_gender.pdf.
- Mooney, L. A., Knox, D. ve Schacht, C. (2007). *Understanding Social Problems*. The USA: Thomson Wadsworth.
- O'brien, R. (2005). *Gender, Disability and a Workplace Ethic of Care*. The USA: Taylor & Francis Group.
- Oliver, M. ve Barnes, C. (1998). *Disabled People and Social Policy: From Exclusion to Inclusion*. J. Campling (Dizi Ed.), *Longman Social Policy in Britain Dizisi*. London and Newyork: Longman.
- Pearson, H. E. (2012). *A methodological approach to examining racial and ethnic minorities with disabilities: intersecting and interlocking race/ethnicity, disability, and gender*. (Yüksek lisans tezi, Iowa State University Graduate College). <https://lib.dr.iastate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3656&context=etd>.
- Peters, K. E. ve Opacich, K. (2006). Gender. G. L. Albrecht (Ed.), *Encyclopedia of Disability* (s.761-765) içinde. SAGE Publications.
- Rimmerman, A. (2013). *Social Inclusion of People with Disabilities National and International Perspectives*. The USA: Cambridge Universtiy Press.
- Rouso, H. (2003). *Education for All: a gender and disability perspective, Gender and Education for All: The Leap to Equality*. (Education for All Global Monitoring Report 2003/4). UNESDOC Digital Library sayfasından erişildi: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146931>.
- Schriner, K. (2011). *Sakatlık Çalışmaları Perspektifinden Sakat İstihdamı Sorunları ve Politikaları: Bir Uluslararası Yaklaşım* (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s. 269-298) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Handbook of Disability Studies, s. 642-662, G. L. Albrecht, K. D. Selman ve M. Bury, Der., 2001, Londra: Sage kitabından yeniden basılmıştır).
- Seyyar, A. (2015). *Dünya'da ve Türkiye'de Engelli Dostu Sosyal Politikalar*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Seyyar, A. ve Genç, Y. (2010). *Sosyal Hizmet Terimleri (Ansiklopedik "Sosyal Pedagojik Çalışma" Sözlüğü)*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Shakespeare, T. (2011). *Sakatlık Sosyal Modeli* (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s. 51-62) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (The Disability Studies, s. 197-204, L. J. Davis, Der., 2006, Londra: Roudledge kitabından yeniden basılmıştır).
- Thomas, C. (2011). *Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler* (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s. 31-50) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Disability Studies Today, s. 38-57, C. Barnes, M. Oliver ve L. Barton, Der., 2002, Oxford: Polity kitabından yeniden basılmıştır).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). *Resmi Gazete*. 09.11.1982, sayı 17863 (Mükerrer).

Wendell, S. (1989). Toward a Feminist Theory of Disability. *Hypatia*. 4(2), 104-124. http://ieas-szeged.hu/downtherabbithole/wp-content/uploads/2018/02/Wendell_Towards-a-Feminist-theory-of-Disability.pdf.